

فصلنامه علمی تخصصی رهیافت فرهنگ دینی

سال دوم - شماره پنجم - بهار ۱۳۹۸

تحلیل محتوای کتاب های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به اصول پنج گانه دین اسلام

دکتر سیروس محمودی^۱
شیرین عسکری^۲

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی و تحلیل میزان توجه به اصول پنج گانه دین اسلام (توحید، نبوت، معاد، عدل و امامت) در کتاب های درسی دوره ابتدایی است. روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا است. جامعه پژوهش، کتاب های درسی دوره ابتدایی است که در سال ۱۳۹۷ چاپ شده است و چهار عنوان «هدیه های آسمانی»، «تعلیمات اجتماعی»، «فارسی» و «آموزش قرآن» با ۲۱ جلد کتاب به صورت هدفمند در نمونه قرار گرفت. نتایج این پژوهش نشان داد که در مجموع ۳۳۲۵ مرتبه به مفاهیم مرتبط با اصول دین اشاره شده است. که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به اصول توحید با ۳۵/۴۶ درصد موارد، نبوت با ۳۰/۱۳ درصد موارد، امامت با ۲۷/۱۶ درصد موارد، معاد با ۷/۱۸ درصد موارد و عدل با ۰۶/درصد موارد تحلیل شده می باشد. این نتایج بیانگر این است که آموزش اصل عدل در دوره ابتدایی مغفول واقع شده است. اصل عدل، نقش مهمی در کارآمدی نظام تربیتی اسلام دارد. از این رو ضروری است که آموزش اصل عدل در برنامه درسی دوره ابتدایی گنجانده شود.

کلید واژه: اصول دین، دوره ابتدایی، تحلیل محتوا.

^۱ استادیار دانشگاه پیام نور، گروه علوم تربیتی (نویسنده مسؤل)

۱- مقدمه

یکی از اساسی‌ترین گام‌ها در تربیت دینی، آشنایی و کسب معرفت نسبت به اصول دین می‌باشد. دوره ابتدایی، یکی از مهمترین دوره‌های تحصیلی می‌باشد و نقش مهمی در آشنا شدن دانش‌آموزان با عقاید دینی و بویژه اصول دین دارد. این دوره، از نظر شکل‌گیری شخصیت، رشد حواس و تخیل، شکوفایی استعدادها و رغبت‌های فردی دانش‌آموزان، پرورش فضایل اخلاقی و معنوی، افزایش تجارب و معلومات عمومی برای بهتر زیستن در جامعه و رشد تفکر علمی اهمیت ویژه‌ای دارد (صافی، ۱۳۸۸: ۸۷). در دوره ابتدایی، کتاب‌های درسی نقشی اساسی در انتقال مفاهیم به دانش‌آموزان به عهده دارند، کتاب‌های درسی همه روزه به وسیله معلمان و دانش‌آموزان به کار می‌رود و گاهی به عنوان اصل و اساس برنامه درسی، مورد تأکید معلمان واقع می‌شوند (آل تباچ^۱، ۱۳۹۱: ۷۵۶). کتاب‌های درسی در نظام‌های آموزشی متمرکز (از جمله نظام آموزشی ایران) اهمیت ویژه‌ای دارد، به طوری که غالب فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در چارچوب کتاب درسی و محتوای آن انجام می‌شود (پارمحمدیان، ۱۳۹۰: ۲۳). از این نظر محتوای برنامه درسی به جهت نقشی که در تحقق اهداف ایفا می‌کند، از اهمیت خاصی برخوردار است و تحلیل و بررسی این محتوا برای برنامه ریزی، تدوین، تغییر و روزآمد کردن نظام آموزشی اهمیتی مضاعف دارد (نیکلس^۲، ۱۳۸۱: ۶۲).

پژوهشگران زیادی کتاب‌های درسی را از لحاظ توجه به ارزش‌های دینی و مذهبی مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار داده اند (جعفری هرندی، ۱۳۹۱: کلبعلی، ۱۳۸۴؛ متقی، ۱۳۹۴)، ولی تاکنون در زمینه توجه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به اصول دین، پژوهشی انجام نشده است. در پژوهش حاضر سعی شده است تا کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به اصول دین، تحلیل و بررسی شود.

جدول ۱. اصول پنج‌گانه دین اسلام و شاخص‌های آن (به نقل از شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۵: ۸)

اصول	شاخص‌ها
توحید	- اعتقاد به وحدانیت خداوند - اعتقاد به اینکه همه امور در دست خداوند است - پرستش خداوند - یاری جستن از خداوند - اعتقاد به اصل توکل به خدا - پرهیز از شرک به خداوند - عدم اعتقاد به عرفان‌های انحرافی مادی گرایانه

^۱ Altbach

^۲ Nikols

نبوت	<ul style="list-style-type: none"> - اعتقاد به حضرت محمد(ص) به عنوان پیامبر خدا - اعتقاد به خاتمیت پیامبر اسلام(ص) - اعتقاد به عصمت پیامبران - اعتقاد به قرآن به عنوان معجزه جاوید و تحریف نشده - اعتقاد به وحی
معاد	<ul style="list-style-type: none"> - اعتقاد به بازگشت همه انسان‌ها بسوی خداوند - اعتقاد به عالم برزخ و قیامت - اعتقاد به نظارت و ارزیابی عادلانه در آخرت در ورای ناخرسندی از قضاوت‌های دنیوی - اعتقاد به حیات پس از مرگ و روحیه امیدواری و پرهیز از یأس - اعتقاد به معاد جسمانی و روحانی - اعتقاد به بهشت و دوزخ
عدل	<ul style="list-style-type: none"> - اعتقاد به عدالت خداوند در آفرینش هستی - اعتقاد به اینکه خداوند به کسی ظلم نمی‌کند
امامت	<ul style="list-style-type: none"> - اعتقاد به حضرت علی^(ع) و یازده فرزندان پسر او به عنوان امامان و جانشینان بر حق پیامبر اسلام(ص) - اعتقاد به ظهور امام عصر (عج) - اعتقاد به وجود یک انسان کامل در هر زمان به عنوان امام معصوم^(ع) اعتقاد به بهره‌مندی از سنت و سیره معصومین در زندگی - توسل به ائمه هدی - منصب امامت، الهی است - امامت دنباله نبوت است و اگر امامت نبود، دین ناقص می‌ماند

۲- پیشینه پژوهش

در زمینه تحلیل محتوای کتاب‌های درسی در خصوص توجه به اصول دین، پژوهش خاصی صورت نگرفته است. با این وجود پژوهش‌هایی که تا حدودی مرتبط با موضوع می‌باشد در این بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

یافته‌های پژوهشی ریبا^۱ (۱۹۷۱) نشان داد که دانش‌آموزان برخی از باورها، نگرش‌ها و رفتارهای اساسی خود را در دوران تحصیل کسب می‌کنند. پژوهش‌های نیمی و جون^۲ (۱۹۹۳) نشان می‌دهد که آموزش اصول و ارزش‌های دینی از طریق درس‌های مختلف بسیار مؤثر است.

^۱ Ryba

^۲ Niemi & Junn

یافته‌های تحقیقاتی اریکر و لوگان^۱ (۱۹۹۵) نشان می‌دهد که دانش‌آموزان دوره‌ی تحصیلی ابتدایی، توانایی و آمادگی شناخت و کسب معرفت درباره‌ی موضوعات سیاسی و جهانی را در چارچوب مفهوم (عدالت) دارند. مطهری (۱۳۵۷) در کتابی با عنوان «عدل الهی»، بیان نموده است که ریشه اصلی طرح‌های علمی و عملی مسأله عدل را باید در قرآن جستجو نماییم. این نویسنده معتقد است که قرآن، بذر اندیشه عدل را در دل‌ها کاشت و دغدغه آن را هم از نظر فکری و فلسفی و هم از نظر عملی و اجتهادی در قلوب مردم ایجاد نمود. زاهد زاهدانی (۱۳۶۷) در مقاله‌ای با عنوان «نگرش اجتماعی به اصول دین در اسلام»، با کمک گرفتن از مفاهیم جامعه‌شناسی، بر لزوم اعتقاد و تبعیت از اصول دین استدلال نموده است.

محمدی (۱۳۷۳) در مقاله‌ای با عنوان «اصول دین: بررسی تعریف و مصادیق آن از دیدگاه متکلمان»، عقاید تعدادی از متکلمان شیعه و سنی را در باب اصول دین نقل نموده و سپس ملاک اصلی مسائل و روش‌های اثبات اصول دین را از نظر آنان معرفی نموده است.

زروانی (۱۳۸۴) در مقاله‌ای با عنوان «نبوت در دین‌های یهود و مسیحیت» پدیدارشناسی مفهوم وحی و نبوت، انواع و مراتب آن، هدف از نبوت انبیاء و مسأله مرجعیت نبی را بررسی نموده است.

علمی (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «محوریت اصل عدل در کلام شیعه امامیه»، اصل عدل را از نظر شیعه بررسی نموده و برای آن جایگاه محوری قائل شده است. این پژوهشگر بر این باور است که می‌توان با استناد بر عقل و شواهد نقلی مستند تعالیم شیعه، اصول دیگر را بر اساس آن تبیین کرد.

وحید خراسانی (۱۳۹۰) در کتابی با عنوان «آشنایی با اصول دین»، ضمن بیان اصول پنج‌گانه دین اسلام، بر کسب معرفت نسبت به این اصول، تأکید نموده است.

ری شهری (۱۳۹۰)، در کتابی با عنوان «عدل در جهان بینی توحیدی»، بر اصول پنج‌گانه دین اسلام تأکید نموده است. این نویسنده در کتاب خود، دو اصل عدل و امامت را به عنوان دو اصل حساس و بنیادین دین اسلام برشمرده است.

هنرمند (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «عدل الهی و کارآمدی نظام تربیت اسلامی»، کارآمدی نظام تربیت اسلامی را منوط به داشتن اعتقاد راسخ به عدل الهی می‌داند. نویسنده در این مقاله، دستیابی به تقوا، شکر، صبر، توکل، مواظبت بر بندگی، قناعت و امید را از نتایج اعتقاد به عدل الهی می‌داند.

توران و شیخی‌زازانی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان «معیار شناسی اصل بودن امامت در واکاوی معیاری اصول دین»، اصول عقاید، علم کلام، اصول اعتقادی - عملی و منابع معرفت دین را به عنوان کاربردهای اصول دین معرفی نموده است. این پژوهشگران بر این مسأله که امامت در اندیشه شیعی یک اصل دینی،

^۱ Erricker & logan

معرفتی، عقلی، نقلی، کلامی و فقهی است.

محمدی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان "تأثیر دو باور اعتقادی توحید و معاد بر اخلاق در نهج البلاغه"، باور به دو اصل مبدأ و معاد را در دل‌بستگی به ملکات و سجایای اخلاقی مهم برشمرده است. رنج دوست (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «تبارشناسی کتاب‌های هدیه‌های آسمانی از حیث انعکاس مفاهیم اصول دین»، نشان داد که در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی توجه متعادلی به اصول دین نشده است.

پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که پژوهش‌ها در زمینه آموزش اصول دین بسیار اندک است و تا کنون محتوای کتاب‌های درسی در این زمینه تحلیل و بررسی نشده است. در این پژوهش، سؤال‌های تحقیق به شرح زیر است.

- ۱- در کتاب‌های درسی پایه‌های اول تا ششم ابتدایی به چه میزان به آموزش اصول دین توجه شده است؟
- ۲- در کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی (در مجموع) به چه میزان به آموزش اصول دین توجه شده است؟

۳) روش پژوهش

در این پژوهش، محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از لحاظ توجه به اصول پنج‌گانه دین اسلام، با استفاده از فهرست‌وارسی، مورد بررسی و تحلیل محتوا قرار گرفته است. کرلینجر^۱ تحلیل محتوا را روشی پژوهشی برای توصیف عینی، منظم و کمی متغیرها دانسته است (بیابانگرد، ۱۳۸۴: ۳۹۰).

۳-۱- جامعه آماری، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش، کلیه کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۶-۹۵ است. نمونه پژوهش شامل کتاب‌های درسی «هدیه‌های آسمانی»، «آموزش قرآن»، «تعلیمات اجتماعی» و «فارسی» است. این کتاب‌ها با توجه به ماهیت موضوع انتخاب شده است و لذا نمونه‌گیری به شیوه هدفمند انجام شده است.

۳-۲- ابزار اندازه‌گیری

در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی، از فهرست‌وارسی تحلیل محتوا، استفاده شده است. مؤلفه‌ها و شاخص‌های اصلی این فهرست در جدول شماره ۱ قابل مشاهده است.

۳-۳- روایی ابزار اندازه‌گیری

برای تعیین روایی فهرست واریس تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است. به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی از لحاظ توجه به مؤلفه‌های مورد بحث در اختیار پنج نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های الهیات، علوم قرآنی و علوم تربیتی) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت.

۳-۴- پایایی ابزار اندازه‌گیری

برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از فرمول ویلیام اسکات^۱ (۱۹۹۵) استفاده گردید. بدین صورت که فرم تحلیل محتوا در اختیار پنج نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های الهیات، علوم قرآنی، علوم تربیتی) قرار گرفت و ضریب توافق آنها ۸۳ درصد به دست آمد.

۳-۵- تعیین واحدهای تحلیل

برای تحلیل محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی، در این پژوهش واحد تحلیل، مضمون در نظر گرفته شده است.

۴- یافته‌های تحقیق

در این بخش، نتایج بررسی سؤال‌های پژوهش به تفکیک در شش بخش تشریح شده است.

الف: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با اصول دین در کتاب‌های درسی ششم ابتدایی
جدول ۲. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی ششم ابتدایی از لحاظ توجه به اصول دین

اصول کتاب	توحید	نبوت	معاد	امامت	عدل	مجموع
هدیه	۹۸	۱۰۴	۶۵	۲۲۶	۰	۴۹۳
فارسی	۶۷	۱۰	۱	۱۷	۰	۹۵
مطالعات	۶	۸	-	۱۹	۰	۳۳
آموزش قرآن	۱۲۱	۴۲	۲۷	۲	۰	۱۹۲
مجموع	۲۹۲	۱۶۴	۹۳	۲۶۴	۰	۸۱۳

^۱ Wiliam Scot

درصد	۳۵/۹۱	۲۰/۱۷	۱۱/۴۴	۳۲/۴۷	۰	۱۰۰ درصد
------	-------	-------	-------	-------	---	----------

بر اساس جدول شماره ۲، مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های درسی ششم ابتدایی (هدیه‌های آسمانی، تعلیمات اجتماعی و فارسی)، در مجموع ۸۱۳ مورد بوده است، که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به اصول، توحید با ۳۵/۹۱ درصد موارد، امامت با ۳۲/۴۷ درصد موارد، نبوت ۲۰/۱۷ درصد موارد و معاد با ۱۱/۴۴ درصد موارد بوده است و به اصل عدل، هیچ اشاره‌ای نشده است.

ب: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با اصول دین در کتاب‌های درسی پنجم ابتدایی
جدول ۳. نتایج تحلیل محتوای کتاب های درسی پنجم ابتدایی از لحاظ توجه به اصول دین

اصول کتاب	توحید	نبوت	معاد	امامت	عدل	مجموع
هدیه	۵۱	۱۲۵	۴۳	۱۸۵	۰	۴۰۴
فارسی	۶۲	۷	-	۳	۰	۷۲
اجتماعی	۸	۴۷	-	۶۴	۰	۱۱۹
آموزش قرآن	۷۵	۶۶	۱۴	۶	۱	۱۶۲
مجموع	۱۹۶	۲۴۵	۵۷	۲۵۸	۱	۷۵۷
درصد	۲۵/۹	۳۲/۳۶	۷/۵۳	۳۴/۱	۰/۱۳	۱۰۰ درصد

بر اساس جدول شماره ۳، مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب های درسی پنجم ابتدایی، در مجموع ۷۵۷ مورد بوده است، که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به اصول امامت با ۳۴/۱ موارد، نبوت با ۳۲/۳۶ درصد موارد، توحید با ۲۵/۹ درصد موارد، معاد با ۷/۵۳ درصد موارد و عدل ۰/۱۳ درصد است.
ج: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با اصول دین در کتاب‌های درسی چهارم ابتدایی

جدول ۴. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی چهارم ابتدایی از لحاظ توجه به اصول دین

اصول کتاب	توحید	نبوت	معاد	امامت	عدل	مجموع
هدیه	۴۷	۱۲۰	۲۷	۱۰۲	۰	۲۹۶
فارسی	۸۲	۱۰	-	۱۸	۱	۱۱۱

۹	۰	-	-	۳	۶	تعلیمات اجتماعی
۲۱۸	۰	۹	۱۰	۸۶	۱۱۳	آموزش قرآن
۶۳۴	۱	۱۲۹	۳۷	۲۱۹	۲۴۸	مجموع
درصد ۱۰۰	۰/۱۶	۲۰/۳۵	۵/۸۴	۳۴/۵۴	۳۹/۱۲	درصد

بر اساس جدول شماره ۴، مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های درسی چهارم ابتدایی، در مجموع ۶۳۴ مورد بوده است، که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به اصول توحید با ۳۹/۱۲ درصد موارد، نبوت با ۳۴/۵۴، امامت با ۲۰/۳۵، معاد با ۵/۸۴ و عدل با ۰/۱۶ درصد موارد می‌باشد.

د: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با اصول دین در کتاب‌های درسی سوم ابتدایی
جدول ۵. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی سوم ابتدایی از لحاظ توجه به اصول دین

مجموع	عدل	امامت	معاد	نبوت	توحید	اصول کتاب
۳۸۴	۰	۱۲۸	۴۸	۱۱۹	۸۹	هدیه آسمانی
۵۳	۰	۱۶	۰	۱۷	۲۰	فارسی
۷	۰	۰	۰	۱	۶	تعلیمات اجتماعی
۱۶۶	۰	۱۹	۴	۶۵	۷۸	آموزش قرآن
۶۱۰	۰	۱۶۳	۵۲	۲۰۲	۱۹۳	مجموع
درصد ۱۰۰	۰	۲۶/۷۲	۸/۵۲	۳۳/۱۱	۳۱/۶۴	درصد

بر اساس جدول شماره ۵، مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های درسی سوم ابتدایی، در مجموع ۶۱۰ مورد بوده است، که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به اصول نبوت با ۳۳/۱۱ درصد موارد، توحید با ۳۱/۶۴ درصد موارد، امامت با ۲۶/۷۲ درصد موارد، معاد با ۸/۵۲ درصد موارد بوده و به اصل عدل، هیچ اشاره‌ای نشده است.

و: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با اصول دین در کتاب‌های درسی دوم ابتدایی

جدول ۶. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوم ابتدایی از لحاظ توجه به اصول دین

اصول کتاب	توحید	نبوت	معاد	امامت	عدل	مجموع
هدیه	۱۰۷	۸۸	۰	۷۲	۰	۲۶۷
فارسی	۳۷	۹	۰	۱۱	۰	۵۷
آموزش قرآن	۲۹	۳۲	۰	۲	۰	۶۳
مجموع	۱۷۳	۱۲۹	۰	۸۵	۰	۳۸۷
درصد	۴۴/۷	۳۳/۳۳	۰	۲۱/۹۶	۰	۱۰۰درصد

بر اساس جدول شماره ۶، مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های درسی دوم ابتدایی، در مجموع ۳۸۷ بار بوده است که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به اصول توحید با ۴۴/۷ درصد موارد، نبوت با ۳۳/۳۳ درصد موارد، امامت با ۲۱/۹۶ درصد موارد می‌باشد و به اصول معاد و عدل اشاره‌ای نشده است.

ه: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با اصول دین در کتاب‌های درسی اول ابتدایی

جدول ۷. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی اول ابتدایی از لحاظ توجه به اصول دین

اصول کتاب	توحید	نبوت	معاد	امامت	عدل	مجموع
فارسی (بخوانیم)	۲۶	۳۲	۰	۲	۰	۶۰
آموزش قرآن	۵۱	۱۱	۰	۲	۰	۶۴
مجموع	۷۷	۴۳	۰	۴	۰	۱۲۴
درصد	۶۲/۰۹	۳۴/۶۷	۰	۳/۲۳	۰	۱۰۰درصد

بر اساس جدول شماره ۷، مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های درسی اول ابتدایی، در مجموع ۱۲۴ مورد بوده است که ۶۲/۰۹ درصد آن مربوط به اصل توحید و ۳۴/۶۷ درصد آن مربوط به اصل نبوت بوده است و به اصول معاد و عدل اشاره‌ای نشده است.

ز: میزان توجه به مفاهیم مرتبط با اصول دین در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی

جدول ۸. نتایج تحلیل محتوای کتاب فارسی اول ابتدایی از لحاظ توجه به اصول دین

اصول کتاب	توحید	نبوت	معاد	امامت	عدل	مجموع
هدیه ششم	۹۸	۱۰۴	۶۵	۲۲۶	۰	۴۹۳
فارسی ششم	۶۷	۱۰	۱	۱۷	۰	۹۵
مطالعات ششم	۶	۸	-	۱۹	۰	۳۳
آموزش قرآن ششم	۱۲۱	۴۲	۲۷	۲	۰	۱۹۲
هدیه پنجم	۵۱	۱۲۵	۴۳	۱۸۵	۰	۴۰۴
فارسی پنجم	۶۲	۷	۰	۳	۰	۷۲
تعلیمات اجتماعی پنجم	۸	۴۷	۰	۶۴	۰	۱۱۹
آموزش قرآن پنجم	۷۵	۶۶	۱۴	۶	۱	۱۶۲
هدیه چهارم	۴۷	۱۲۰	۲۷	۱۰۲	۰	۲۹۶
فارسی چهارم	۸۲	۱۰	۰	۱۸	۱	۱۱۱
مطالعات اجتماعی چهارم	۶	۳	۰	-	۰	۹
آموزش قرآن چهارم	۱۱۳	۸۶	۱۰	۹	۰	۲۱۸
هدیه آسمانی سوم	۸۹	۱۱۹	۴۸	۱۲۸	۰	۳۸۴
فارسی سوم	۲۰	۱۷	۰	۱۶	۰	۵۳
تعلیمات اجتماعی سوم	۶	۱	۰	۰	۰	۷
آموزش قرآن سوم	۷۸	۶۵	۴	۱۹	۰	۱۶۶
هدیه دوم	۱۰۷	۸۸	۰	۷۲	۰	۲۶۷
فارسی دوم	۳۷	۹	۰	۱۱	۰	۵۷
آموزش قرآن دوم	۲۹	۳۲	۰	۲	۰	۶۳
فارسی اول (بخوانیم)	۲۶	۳۲	۰	۲	۰	۶۰

آموزش قرآن اول	۵۱	۱۱	۰	۲	۰	۶۴
مجموع	۱۱۷۹	۱۰۰۲	۲۳۹	۹۰۳	۲	۳۳۲۵
درصد	۳۵/۴۶	۳۰/۱۳	۷/۱۸	۲۷/۱۶	۰/۰۶	۱۰۰

بر اساس جدول شماره ۸، مجموع فراوانی مؤلفه‌های تحلیل شده در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، در مجموع ۲۴۶۰ مورد بوده است که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به اصول امامت با ۳۵/۰۸ درصد موارد، توحید با ۲۸/۹۴ درصد موارد، نبوت با ۲۸/۴۶ درصد موارد، معاد با ۷/۴۸ درصد موارد و عدل با ۰/۰۴ درصد موارد تحلیل شده می‌باشد. در بین کتاب‌های درسی نیز کتاب‌های هدیه‌های آسمانی ششم با ۲۰/۰۴ درصد موارد، هدیه‌های آسمانی پنجم با ۱۶/۴۲ درصد موارد، کتاب هدیه‌های آسمانی سوم با ۱۵/۶۱ درصد موارد، کتاب هدیه‌های آسمانی چهارم با ۱۲/۰۳ درصد موارد و کتاب هدیه‌های آسمانی دوم با ۱۰/۸۵ درصد موارد بیشترین توجه به اصول دین را داشته‌اند و کتاب‌های تعلیمات اجتماعی سوم با ۲۸/ درصد، تعلیمات اجتماعی چهارم با ۳۷/ درصد و تعلیمات اجتماعی ششم با ۱/۳۴ درصد کمترین توجه را به آموزش اصول دین داشته‌اند.

۵- نتیجه‌گیری

در همه نظام‌های آموزش و پرورش، به ویژه ساختارهای آموزشی متمرکز، کتاب‌های درسی به عنوان مهم‌ترین و اصلی‌ترین ابزار و رسانه آموزشی جهت انتقال مفاهیم، معانی و ارزش‌های مورد نظر به دانش‌آموزان مورد استفاده قرار می‌گیرند. در واقع، محتوای کتب درسی به عنوان یک عنصر مهم برنامه درسی مد نظر بوده و وسیله‌ای جهت تحقق اهداف آن به شمار می‌رود (ملکی، ۳۸۲، ص ۸۲) و در بیشتر مراکز آموزشی به ویژه در آموزش ابتدایی و متوسطه، مطالب و موضوعات کتاب درسی، محور آموزش و یادگیری رسمی و مدرسه‌ای را تشکیل می‌دهند (میرزاییگی، ۱۳۸۰). با توجه به این نقش مهم و برجسته است که همواره در ادبیات برنامه‌ریزی درسی تأکید می‌شود که محتوا و تجارب یادگیری باید با ارزش‌های اجتماعی، استعدادهای فراگیران و قانونمندی‌های برنامه درسی منطبق باشد (فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۶). یادگیری اصول دین یکی از ارکان تربیت اسلامی است. برای دوره ابتدایی، اهداف اعتقادی، توسط سیاست‌گذاران آموزشی (وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۸۵) تصویب شده است و در اولین هدف اعتقادی، بر یادگیری اصول دین و اعتقاد به آنها تأکید شده است. علاوه بر این، دوره ابتدایی از بهترین مقاطع برای آموزش مفاهیم دینی است و آموزش در این سنین، پایه و اساس آموزش‌های بعدی می‌شود.

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان توجه به اصول پنج گانه دین اسلام در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی (کتاب‌های هدیه‌های آسمانی، تعلیمات اجتماعی، آموزش قرآن و فارسی) انجام گردید. یافته‌های پژوهشی نشان می‌دهد که در کتاب‌های درسی پایه اول، دوم، سوم و ششم ابتدایی به اصل عدل هیچ اشاره‌ای نشده است و در کتاب‌های درسی پایه چهارم و پنجم ابتدایی در مجموع ۲ بار به اصل عدل اشاره شده است. در کتاب‌های درسی پایه اول و دوم ابتدایی نیز به اصل معاد اشاره‌ای نشده است. در مجموع در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، ۲۴۶۰ بار به اصول دین اشاره شده است که به ترتیب بیشترین فراوانی مربوط به اصول امامت با ۳۵/۰۸ درصد موارد، توحید با ۲۸/۹۴ درصد موارد، نبوت با ۲۸/۴۶ درصد موارد، معاد با ۷/۴۸ درصد موارد و عدل با ۰/۴ درصد موارد تحلیل شده می‌باشد. یافته‌های این پژوهش بیانگر این است که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به گونه‌ای متوازن به اصول پنج گانه دین اسلام توجه نشده است. در واقع در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، آموزش اصل عدل، مغفول واقع شده است. نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش رنج دوست (۱۳۹۸) همسو می‌باشد. رنج دوست در پژوهش خود نشان داد که در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی توجه متعادلی به اصول پنجگانه دین اسلام نشده است و به اصل عدل توجه کمی شده است.

قرآن کریم به صراحت بیان نموده است که نظام هستی و آفرینش بر اساس عدل و توازن و بر اساس استحقاق‌ها و قابلیت‌ها است (مطهری، ۱۳۵۷: ۳۶). از آنجا که عقیده به عدالت خدا، زیربنای عدالت اجتماعی است، اصل عدل به عنوان یکی از اصول بنیادی و حساس اسلام مطرح است (ری شهری، ۱۳۹۰: ۲۵). همچنین عدل، به عنوان یکی از صفات الهی، رابطه تنگاتنگی با نظام تربیتی اسلام در ابعاد مختلف دارد (هنرمند، ۱۳۹۱: ۱۳۹). اعتقاد به عدل الهی، نظام تربیتی را کارآمد می‌کند (هنرمند، ۱۳۹۱: ۱۵۲). از این رو ضرورت دارد در تدوین برنامه درسی دوره ابتدایی به گونه‌ای متوازن و هماهنگ به اصول پنج گانه دین اسلام توجه شود. بر این اساس پیشنهادی زیر ارائه می‌گردد.

پیشنهادات کاربردی :

- کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بر اساس توجه معقولانه به اصل عدل بازنگری شود.
- به اصل معاد در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی توجه بیشتری شود.
- اصول پنج گانه دین اسلام در کتاب‌های درسی فارسی و تعلیمات اجتماعی، حضور و بروز بیشتری داشته باشند.
- در برنامه‌های ضمن خدمت آموزگاران دوره ابتدایی، به آموزش اصل عدل و نقش محوری آن در

کارآمدی نظام تربیتی اسلام توجه شود.

-روحانیون و نخبه‌های حوزوی نقش پررنگ‌تری در تبیین اصل عدل در بین دانش‌آموزان داشته باشند.

پیشنهادهای پژوهشی:

-تحلیل محتوای کتاب‌های درسی مقاطع متوسطه اول و دوم در راستای توجه به آموزش منسجم اصول دین انجام شود.

-میزان آشنایی دانش‌آموزان دوره ابتدایی و متوسطه نسبت به اصول دین بررسی شود.

-نقش انجمن‌ها و کانون‌های دینی در بینش‌افزایی دانش‌آموزان نسبت به اصول دین بررسی شود.

-روش‌های مناسب برای آموزش اصل عدل و معاد در دوره ابتدایی بررسی شود.

-نقش آموزش‌های غیررسمی در آموزش اصول دین بررسی شود.

۶- منابع

۱. بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۴). روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران: نشر دوران
۲. جعفری هرنندی، رضا (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به لحاظ توجه به مباحث مهدویت، فصلنامه مشرق موعود، سال ششم، شماره ۳۴، ص ۱۳۲-۱۰۷.
۳. رنج دوست، شهرام (۱۳۹۸). تبارشناسی کتاب‌های هدیه‌های آسمانی از حیث انعکاس مفاهیم اصول دین، فصلنامه پژوهش در مسایل تعلیم و تربیت اسلامی، سال ۲۷، شماره ۴۲، ص ۱۲۶-۱۰۵
۴. زاهد زاهدانی، سید سعید (۱۳۶۷). نگرش اجتماعی به اصول دین در اسلام، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، دوره چهارم، شماره اول، ص ۳۸-۳۱.
۵. زروانی، مجتبی؛ موسی پور ابراهیم (۱۳۸۴). نبوت در دین‌های یهود و مسیحیت، دوفصلنامه اسلام پژوهی، شماره اول، ص ۳۲-۱۸.
۶. صافی، احمد (۱۳۸۸). سازمان و اداره امور مدارس، تهران: انتشارات رشد
۷. علمی، محمد کاظم (۱۳۸۷). محوریت اصل عدل در کلام شیعه امامیه، فصلنامه فلسفه و کلام اسلامی آیین معرفت، شماره ۱۵، ص ۲۷-۱۲.
۸. فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۸۶). اصول برنامه ریزی درسی، تهران: ایران زمین.
۹. کلبعلی، ایران دخت (۱۳۸۴). محتوای کتاب‌های تعلیمات دینی، اجتماعی و ادبیات فارسی در رابطه با آشناسازی دانش‌آموزان با ارزش‌های اسلامی و ایرانی، گزارش شورای عالی انقلاب فرهنگی

۱۰. متقی، زهره و همکاران (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتب درسی دینی دوره متوسطه با تأکید بر رویکرد تربیتی محبت اهل بیت، فصلنامه مشرق موعود، سال نهم، شماره ۳۶، ص ۱۰۳-۱۲۴
۱۱. محمدی، سیف الدین (۱۳۷۳). اصول دین: بررسی تعریف و مصادیق آن از دیدگاه متکلمان، نشریه تحقیقات اسلامی، شماره ۱ و ۲، ص ۱۵-۷.
۱۲. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۹۰). عدل در جهان بینی توحیدی، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث
۱۳. محمدی، مسلم؛ محمدی، مرضیه (۱۳۹۰). تأثیر دو باور اعتقادی توحید و معاد بر اخلاق در نهج البلاغه، فصلنامه پژوهش نامه اخلاق، سال چهارم، شماره ۱۱، ص ۱۰۴-۸۵.
۱۴. مطهری، مرتضی (۱۳۵۷). عدل الهی، قم: انتشارات صدرا
۱۵. مطهری، مرتضی (۱۳۷۵). مجموعه آثار، چاپ ۵، تهران: انتشارات صدرا
۱۶. ملکی، حسن (۱۳۸۲). مبانی برنامه ریزی درسی آموزش متوسطه، تهران: سمت
۱۷. میرزابیگی، علی (۱۳۸۰). برنامه ریزی درسی و طرح درسی در آموزش رسمی تربیت نیروی
۱۸. انسانی، تهران: یسطرون.
۱۹. نمازی شاهرودی، علی (۱۳۹۴). اصول دین و وسیله نجاه، مشهد: انتشارات ولایت
۲۰. نیکلس، ادری و هاوارد (۱۳۸۱). راهنمای عملی برنامه ریزی درسی، ترجمه داریوش دهقان، تهران: انتشارات قدیانی
۲۱. وزارت آموزش و پرورش (۱۳۹۵). کتاب‌های درسی دوره های ابتدایی و متوسطه اول در سال تحصیلی ۱۳۹۵ - ۱۳۹۶.
۲۲. وزارت آموزش و پرورش (۱۳۸۵). مجموعه مصوبات شورای عالی آموزش و پرورش، تهران: انتشارات مدرسه
۲۳. وحید خراسانی، حسین (۱۳۸۹). آشنایی با اصول دین، قم: انتشارات مدرسه باقرالعلوم
۲۴. هنرمند، سید مرتضی (۱۳۹۱). عدل الهی و کارآمدی نظام تربیتی اسلام، فصلنامه اندیشه نوین دینی، سال ۸، شماره ۳۰، ص ۱۵۴-۱۳۹
۲۵. یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۰). اصول برنامه ریزی درسی، تهران: انتشارات یادواره کتاب
۲۶. Altabach, P. C. (۱۹۹۱). Textbook in American society: Politics, and Pedagogy. Albany, NY: state university of New York Press.
۲۷. Erricker, c. & J. logan. (۱۹۹۵), "The place of political education in the classroom", Journal of Multicultural Teaching, Vol. ۱۴. No. ۱۰. p. ۳۰-۳۳.

۲۸. Ryba, R. (ed). (۱۹۹۷), Education, democracy and development: An international perspective, Kluwer Academic publishers, Dordrecht, Boston and London.
۲۹. Niemi, R. G. & J. Junn. (۱۹۹۳), Civic sources and political knowledge of school: Seniors, a paper presented at the annual meeting of American political science association, washington, DC, September ۲.

